

**TALABALARDA TOLERANTLIK NAMOYON
BO‘LISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR**

**FACTORS INFLUENCING THE MANIFESTATION
OF TOLERANCE AMONG STUDENTS**

**ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОЯВЛЕНИЕ
ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ**

FAN TARMOG‘I
19.00.00 – Psixologiya

QABUL QILINDI
13.08.2026

CHOP ETILDI
16.08.2026

Sh.S.Abdusamatova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixologiya kafedrası dotsenti v.b.,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Talabalarda tolerantlikning namoyon bo‘lishiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish ko‘plab ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlarni o‘z ichiga oladi. Tolerantlik, odatda, boshqalarni hurmat qilish, ularning fikr va qadriyatlariga toqat qilish qobiliyati bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikma sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: Tolerantlik, ta’lim, muhit, madaniyat, fikr, millat, qobiliyat, dunyoqarash, qadriyat, hurmat ko‘rsatish.

ABSTRACT

Analyzing the factors influencing the manifestation of tolerance among students involves a number of social, psychological, and pedagogical aspects. Tolerance is generally considered a social skill associated with respecting others and the ability to accept their opinions and values.

Keywords: Tolerance, education, environment, culture, opinion, nationality, ability, worldview, values, respect.

АННОТАЦИЯ

Анализ факторов, влияющих на проявление толерантности у студентов, включает в себя множество социальных, психологических и педагогических аспектов. Толерантность обычно рассматривается как социальный навык, связанный с уважением к другим людям и способностью принимать их мнения и ценности.

Ключевые слова: толерантность, образование, среда, культура, мнение, нация, способность, мировоззрение, ценность, уважение.

KIRISH

Talabalarda tolerantlikning namoyon bo‘lishiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish ko‘plab ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Tolerantlik, odatda, boshqalarni hurmat qilish, ularning fikr va qadriyatlariga toqat qilish qobiliyati bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikma sifatida qaraladi.

ASOSIY QISM

Bu ko‘nikmaning shakllanishiga quyidagi asosiy omillar ta’sir ko‘rsatadi:

1. Oilaviy tarbiya va madaniy muhit. Oila tolerantlikning shakllanishida birinchi va eng muhim institut hisoblanadi. Oila a’zolarining madaniyati, o‘zaro munosabatlari va ularning dunyoqarashi talabaning tolerantligini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Farzandning yoshlikdan turli millat, din va madaniyat vakillariga bo‘lgan hurmati oiladagi tarbiyaga bog‘liq.

2. Ta’lim muhitidagi xilma-xillik. Talabaning ta’lim olgan muhitida turli madaniyatlar, fikrlar va millat vakillarining mavjudligi uning tolerantlik qobiliyatini rivojlantiradi. Universitet yoki maktabda turli millat va din vakillari bilan muloqot qilish, talabaning dunyoqarashini kengaytirib, boshqa fikr va qadriyatlarga nisbatan hurmat ko‘rsatishni o‘rgatadi.

3. O‘qituvchilarning ta’siri va pedagogik yondashuvlar. O‘qituvchilarning o‘quvchilarga nisbatan ko‘rsatgan munosabati ham tolerantlikni rivojlantiruvchi omillardan biridir. O‘qituvchilar o‘zlari tolerant bo‘lishsa va bu xulq-atvorni talabalariga o‘rgatsalar, ular ham buni o‘zlashtiradilar. Demokratik va inkluziv pedagogik usullar, talabalar orasidagi xilma-xillikka e’tibor berish va hurmatli munosabatni targ‘ib qilish tolerantlikni oshiradi.

4. Ijtimoiy va madaniy ta’sirlar. Jamiyatning umumiy madaniyati, tolerantlik darajasi, va ommaviy axborot vositalarining ta’siri ham talabaning tolerantligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ommaviy madaniyat va jamiyatdagi stereotiplar, irqchilik yoki diniy diskriminatsiya talabalarning tolerantlik darajasiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

5. Shaxsiy psixologik omillar. Talabaning shaxsiy hissiyoti, o‘zini anglash darajasi, stressga chidamliligi va empatiya qobiliyati ham tolerantlikning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Empatiya – boshqalarning his-tuyg‘ularini anglay olish qobiliyati - tolerantlikning muhim asoslaridan biri hisoblanadi.

6. Muloqot va interfaol o‘quv usullari. Muloqot va o‘zaro hamkorlik talabalarda tolerantlikni shakllantirishning samarali usullaridan biri bo‘lib, muammolarni birgalikda hal qilish jarayonida talaba boshqalar bilan fikr almashadi, ularning nuqtai nazarini tinglaydi va hurmat qiladi. Shu bois universitetlarda guruhli va loyihaviy o‘quv usullaridan foydalanish tolerantlik darajasini oshiradi.

7. Global jarayonlar va axborot texnologiyalari. Internet va globalizatsiya davrida talabalarning turli madaniyatlar va jamiyatlar bilan aloqalari kengaymoqda. Bu esa ularni dunyoqarashini kengaytirib, turli xil fikr va qadriyatlarga nisbatan ochiq bo‘lishga undaydi.

Yuqoridagi omillar talabalarning tolerantlik darajasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularni to'g'ri yo'naltirish orqali ijtimoiy hamjihatlik va ko'plab turli madaniy guruhlar o'rtasidagi hurmatli munosabatni ta'minlash mumkin. Mazkur omil bog'lanishlari shuni ko'rsatadiki, tolerantlik va qadriyatlar o'rtasidagi korrelyatsiyalar shaxsning ijtimoiy va madaniy munosabatlarda qanday xulq-atvor ko'rsatishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tolerantlik qadriyatlar asosida shakllanib, ijtimoiy muhitda barqarorlik va bag'rikenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tolerantlik namoyon bo'lishida ijtimoiy-kognitiv operatsiya sifatida quyidagi ketma-ketlik sodir bo'ladi: boshqa kishilarning nuqtai nazarini hisobga olish; shaxsning muammoni o'zi mustaqil hal eta olishi yoki boshqalarning yordamiga muhtojligini baholay olishi; empatiya asosida tolerantlik motivatsiyasini shakllantirish; zaruriy yordamni ko'rsatish borasida shaxsiy imkoniyatlarini baholashi; hamkorlikdagi faoliyat jarayonida yordam ko'rsatishni rejalashtirish.

Shaxs tolerantligini namoyon bo'lishida xulq-atvor stereotiplarini anglay boshlagandan so'ng refleksiv empatiyani shakllantirishga urg'u berish lozim.

Shaxs xulq-atvorini korreksiyalashtirishda qo'llaniladigan terapiya usullaridan biri – bu imagoterapiyadir. Imagoterapiya ikki bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda shaxsga o'z xatti-harakatlari, kechinmalarini og'zaki bayon qilishga imkon beriladi. Bunda talaba o'zining kimgadir yordam bergan va kimdir uning yordamiga muhtoj bo'lgan vaqtida yordam qo'lini cho'zmaganligi bilan bog'liq xatti-harakatlarini hikoya qilib beradilar. O'zlarining holatlarini hikoya qilishda albatta tahliliy ma'lumotlar berilishiga e'tibor qaratish darkor. Ikkinchi bosqichda, esa aynan guruh ishtirokchilari tomonidan "yordam berish" va "yordam bermaslikka" asoslangan syujet sahnalashtiriladi. Ishtirokchilar ijro etilgan personajning xulq-atvoridagi "ijobiy" va "salbiy" tomonlarini tahlil qiladilar. Shaxsdagi refleksiya natijasida talabalar o'zlarini "yordamga muhtoj" va "yordamga shay" inson pozitsiyasidan baholaydilar.

Refleksiv empatiyani shakllantirishda turli rolli o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. SHu tariqa axloqiy stereotiplarni inteorizatsiyasiga erishiladi, natijada shaxs qadriyatlar tizimiga singib boradi. N.Ayzenberg shaxsda tolerantlik rivojlanishida ijtimoiy-kognitiv faktorlar, shu bilan birga refleksiv empatiya (shaxsning haqiqiy psixologik holatini baholay olish qobiliyatining o'rnini alohida ta'kidlaydi

Talabalarda tolerantlikning namoyon bo'lishida keltirib o'tilgan natijalariga asoslangan holda quyidagilarni qayd qilish mumkin:

1. Talabalarda tolerantlikning namoyon bo'lishi yoshga oid ravishda dinamik harakterga ega bo'lib, shaxsning kasbiy shakllanishi negizida rivojlanib borishi kuzatildi;

2. Talabalardagi tolerantlikning tarkibiy komponentlaridan bo'lgan sosial tolerantlik o'ziga xos gender xususiyatlarga bog'liq ravishda differensiasiyalanishi kuzatildi;

3. Talabalardagi tolerantlikning shaxs xususiyati sifatida lokus nazoratning ikki qutbli ta'siriga integral namoyon bo'lishi aniqlandi.

Talabalarda tolerantlikni namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlarini empirik o'rganishda qo'yidagi xulosalarga keldik:

1. Talabalarning ijtimoiy muxi tomonidan tan olinishi, ijtimoiy mavqeining oshishi, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining o'sishi, o'zini ko'rsatish va ro'yobga chiqarish ehtiyojining hamda shaxslararo munosabatlar tangligining ortishi, o'z navbatida, talabalardan sabr-toqatli, bag'rikeng, chidamli, xayrixoh va hamjihat bo'lishni talab etadi. Ba'zi ijtimoiy vaziyatlarda ular o'zlarining tolerantlik xislatlarini namoyon qilsa, ba'zida intolerantlik xislatlarini namoyon qilishadi va bu o'z navbatida yuzaga kelgan ijtimoiy voqeliklarga nisbatan loqaydlikni, befarqlikni shakllantiradi.

2. Shaxs sub'ektiv lokal nazorat xususiyati o'z rivojlanishida muayyan me'yoriy chegaralarni bosib o'tgach, ikki psixologik tuzilma o'rtasidagi aloqadorlik bir tekis o'zgarmasligi va o'zga vektorlar bo'yicha ketishi mumkinligi o'z isbotini topdi.

Talabalarning ijtimoiy xulq-atvorida yo'nalganlik xususiyatlarini belgilab beruvchi barqaror lokus nazorati sifatleri uning tolerantlikga bo'lgan moyilligida o'zini namoyon etishi bilan farqlanar ekan.

3. Shaxsdagi tolerantlikni namoyon bo'lishida uning emosional komponentlari – emosional intellekt, ayniqsa, emosional bilimdonlik va o'z-o'ziga emosional motivasiya berish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalik davri emosional senzitivligi bilan ajralib turuvchi davrlardan hisoblanishi bilan bir qatorda, shaxsga nisbatan empatiyani his etish va uning emosiyalarini tahlil qilish orqali identifikasiyalash shaxsni bevosita tolerantligini oshishida katta ahamiyat kasb etadi.

4. Talabalarni tolerantlik sifatleri bilan shaxslilik omillari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish natijasida ulardagi barcha xususiyatlari jumladan, kognitiv, ijtimoiy, oilaviy omillar asosiy ahamiyat kasb etib ulardagi mustaqillik, faoliyatlarini samarali bo'lishini ta'minlaydi. Shunday ekan, talabalar o'zilariga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga harakat qilishlari, kasbiy sifatlarini takomillashtirishga alohida e'tibor berishlari maqsadga muvofiq.

XULOSA

Ushbu bog'lanishlar talabalarning tolerantligi va emotsional intellekti o'rtasidagi chuqur bog'liqliklarni ochib beradi va bu omillar o'zaro qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Tolerantlik va emotsional intellektning rivojlanishi

talabalarining ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli moslashishi va jamiyatdagi o‘zaro munosabatlarning mustahkamlanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Asmolov A.G. Tolerantnost: ot utopii k realnosti // Na puti k tolerantnomu soznaniyu. – M.: Smysl, 2000. – S. 5–8.
2. Galkin A.A. Tolerantlik madaniyati globallashuv chaqiriqlari oldida / A.A. Galkin, Yu.A. Krasin // Sotsiologik tadqiqotlar. – Moskva, 2003. – № 8. – B. 64–74.
3. Bag‘rikenglik g‘oyalari – yoshlar kutubxonalari faoliyati amaliyotida // Yangi kutubxona. – Moskva, 2006. – № 7 (67). – B. 38–44.
4. Ilchenko L. Ko‘pmadaniyatlilik va bag‘rikenglik pedagogikasi // Maktabgacha ta’lim. – Moskva, 2004. – № 8. – B. 20–22.
5. Ionina O.S. O‘smirlarda ichki shaxsiy nizolarni bartaraf etish vositasi sifatida bag‘rikenglikni shakllantirish: dissertatsiya psixologiya fanlari nomzodi: 19.00.07. – Qozon, 2005. – 185 b.
6. Karimova V., Berdiev G. Murosa qilish odobi ëki konfliktlarni bartaraf ëtish mumkinmi? – T.: O‘zPFITI, 2003. – 44 b.
7. Abdusamatova Sh.S. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya: psixologiya fakulteti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: «ISHONCHLI HAMKOR», 2021. – 240 b
8. Karimova ë. O‘zbek tolerantligi. – T.: Aloqachi, 2005. – B. 7–12.
9. Soldatova G.U., Shaygerova L.A. va boshqalar tahriri ostida. Psixodiagnostika va tolerantlikni tadqiq etish bo‘yicha praktikum. – Moskva: M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti, 2003. – 112 b.
10. Samarov R.S. Psixologik himoya: muammo va yechimlar (metodologik yondashuv) // O‘zbekistonda amaliy psixologiyaning bugungi holati va rivojlanish istiqbollari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (Toshkent, 27 sentyabr 2008 yil). 2-tom. – T.: «ChP Malseva», 2008. – B. 53–54.
11. Abdusamatova Sh.S. Ontogenez psixologiyasi: darslik. – Toshkent: «ZEDO PRINT», 2022. – 240 b.
12. Abdusamatova Sh.S. Umumiy psixologiya: darslik. – Toshkent: «Renessans sari», 2024. – 412 b.
13. Щеколдина С.Д. Тренинг толерантности. М.: «Ос-89», 2004. С. 14–15.
14. Солдатов Г.У. Толерантность – норма жизни в мире разнообразия // Вопросы психологии. – М., 2002. – № 1. – С. 132–135.
15. Abdusamatova Sh.S. Pedagogik-psixologik xizmat va yondashuvning ayrim imkoniyatlari: monografiya. – Toshkent: «Sarbon LLS» nashriyoti, 2024. – 128 b.